

*Прыгодзіч А.А.
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск*

АДТАПАНІМІЧНАЕ І АДЫМЕННАЕ СЛОВАЎТВАРЭННЕ ХІМІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

Словаўтваральнай базай для большасці хімічных тэрмінаў паслужылі каранёвыя марфемы як класічных грэчаскай і лацінскай моў, так і лексічныя адзінкі тагачасных еўрапейскіх літаратурных моў. Пры гэтым значную ролю адыгралі і ўласныя назвы – прозвішчы вядомых навукоўцаў, назвы гарадоў, кантынентаў, канкрэтных тэрыторый і інш. Пэўнае месца ў складзе сучаснай хімічнай тэрміналогіі належыць намінацыям, у аснову якіх пакладзены антрапанімічныя і тапанімічныя назвы.

Уласныя назвы (*онімы*, ад грэч. *оніма* – уласнае імя) утвараюць значную частку лексічнага складу любой мовы. У структуры хімічнай тэрміналогіі сучаснай беларускай мовы можна вылучыць таксама

намінацыі адтапанімічнага паходжання, суадносныя непасрэдна з тэрыторыяй Германіі і суседнімі нямецкамоўнымі рэгіёнамі. Напрыклад, мінералы *адуляр* (ад назвы радовішча ў гарах Адула ў Швейцарыі), *анкерыт* (ад прозвішча аўстрыйскага мінералага М. Анкера), *бастнезіт* (ад ням. Bastnez – назва мясцовасці ў Швейцарыі), *браўніт* (ад прозвішча нямецкага вучонага М. Браўна), *вульфеніт* (ад прозвішча аўстрыйскага мінералага Ф. Вульфена), *гётыт* (ням. Goethit – названа ў гонар нямецкага пісьменніка, мысліцеля і прыродазнаўца, аднаго з заснавальнікаў нямецкай літаратуры новага часу Іагана Вольфганга фон Гётэ), *кізерыт* (ад прозвішча нямецкага вучонага Д. Кізера), *цынвальдыт* (ад ням. Zinnwald – назва гор). Хімічны элемент IV групы перыядычнай сістэмы *германій* адкрыты ў 1886 г. К. А. Вінклерам і названы ім у гонар свайго радзімы (Германія). *Глаўбераў* (ад прозвішча нямецкага хіміка Іагана Рудольфа Глаўбера) – глаўберава соль, *рэній* (лац. Rhenium) – хімічны элемент VII групы, назва паходзіць ад лац. Rhenus – р. Рэйн.

Асобную групу складаюць іменныя назвы разнастайных хімічных прылад – колб, варонак, халадзільнікаў і інш., якія ўтвораны ад прозвішчаў славытых нямецкіх хімікаў-вынаходнікаў.

Так, *апарат Гофмана* для электrolіза вады быў вынайздзены нямецкім хімікам-арганікам адным з заснавальнікаў нямецкай прамысловасці сінтэтычных фарбавальнікаў Аўгустам Вільгельмам фон Гофманам (ням. Hoffman).

Прыбор Ландольта ці прабірка Оствальда названа ў гонар Ландольта Ганса Генрыха (ням. Hans Heinrich Landolt) – швейцарскага хіміка.

Эрнст Бюхнер (ням. Ernst Büchner) – нямецкі хімік, вынаходнік, прамысловец. У 1888 годзе вынайшаў і запатэнтаваў *колбу і варонку Бюхнэра*, якая выкарыстоўваецца пры фільтраванні пад вакуумам.

Стваральнікам колбы для фільтравання (*колба Бунзэна*) і гарэлкі, якая выкарыстоўваецца для прагравання і накальвання (*гарэлка Бунзэна*), з’яўляецца Роберт Вільгельм Бунзэн (ням. Bunsen) – нямецкі хімік-эксперыментатар, адзін з заснавальнікаў фотахіміі.

Эміль Рыкард Аўгуст Карл Эрленмайер (ням. Emil Erlenmeyer) – нямецкі хімік-арганік, які ўпершыню выкарыстаў у лабараторнай практыцы канічную колбу, што прымяняюць пры аналітычных работах, у прыватнасці пры тытрыраванні (*колба Эрленмайера*) і газавую печ для элементнага аналізу.

Кругладонная колба пры дыстыляцыйнай перагонцы арганічных злучэнняў і сінтэзу хімічных рэчаў (*колба Клайзена*) названа ад імя

нямецкага хіміка-арганіка Людвіга Клайзена (ням. Claisen Ludwig Rainer).

Фільтр-варонка Шота для вакуумнага фільтравання названа ў гонар нямецкага хіміка Фрыдрыха Отта Шот (ням. Friedrich Otto Schott), які заклаў асновы сучаснай вытворчасці шкла.

Ад імя нямецкага хіміка-аналітыка Фрэзеніуса Карла Ремігія (ням. Carl Remigius Fresenius) паходзіць назва *цыліндр-калонка Фрэзеніуса* для сушкі паветра і газаў.

Цыліндр Неслера для вызначэння каларыметрычнага аналізу паходзіць ад імя нямецкага хіміка Юліуса Неслера (ням. Julius Neßler), які таксама адкрыў у 1868 шчолачны раствор дыгідрата тэтраэдамеркурата(II) каля (рэактыў Неслера).

Халадзільнік (устаноўка) Лібіха выкарыстоўваецца ва ўсіх відах прыбораў для простага і вакуумнай перагонкі. Юстус фон Лібіх (ням. Justus von Liebig) адзін з заснавальнікаў аграхіміі і стваральнікаў сістэмы хімічнай адукацыі.

Халадзільнік Штэдэлера выкарыстоўваецца звычайна пры кандэнсаванні хімічных рэчываў, што кіпяць пры нізкіх тэмпературах. Дадзены халадзільнік названы па імені нямецкага хіміка-арганіка Штэдэлера Георга Андрэаса (ням. Georg Andreas Karl Städeler).

Халадзільнік Бахмана – спіральны халадзільнік. Назва ўтворана ад імя нямецкага хіміка ў галіне калоіднай хіміі Вільгельма Бахмана (ням. Wilhelm Bachmann).

Халадзільнік Штольцэнберга – ад імя нямецкага хіміка Хьюга Штольцэнберга (ням. Hugo Gustav Adolf Stoltzenberg).

Нямецкі аграхімік Франц Сакслет (ням. Franz von Soxhlet) вынайшаў прыбор для экстрагавання, названы ў яго гонар – *экстрактар Сакслета*.

Назва вакуумнага *эксікатара Шэйблера* дадзена ў гонар нямецкага хіміка Карла Шайблера (ням. Carl Wilhelm Bernhard Scheibler).

Назва *дэфлегматара Лінэмана* паходзіць ад імя нямецкага хіміка Эдуарда Лінэмана (ням. Eduard Linnemann).

Заціск Мора – пружыннае прыстасаванне для заціску розных канструкцый у хімічных лабараторыях названа ў гонар нямецкага хіміка-аналітыка, фармацэўта Карла-Фрыдрыха Мора (ням. Karl-Friedrich Mohr).

Вінтавы заціск Гофмана для заціскання гумавагаў трубак – ад імя нямецкага хіміка-арганіка Гофмана Аўгуста Вільгельма (ням. August Wilhelm von Hofmann).

Шклянка Дрэкселя для прамывання – ад імя нямецкага хіміка і фізіёлага шведскага паходжання Эдмунда Дрэкселя (ням. Ferdinand Heinrich Edmund Drechsel).

Тэрміны з тапа- і антрапаасновамі германскага паходжання маюць несумненнае значэнне пры вывучэнні нямецкай мовы студэнтамі-хімікамі. Фактычна кожная тэрмінаадзінка гэтай лексіка-словаўтваральнай групы можа стаць асновай для падрыхтоўкі спецыяльнага паведамлення аб гісторыі адкрыцця канкрэтнага мінерала або хімічнага элемента, матывіроўкі яго назвы з аповедам аб тым тапоніме або антрапоніме, што паслужыў правобразам тэрміналагічнай назвы.

У працэсе з’урыстычнага пошуку адказу на пастаўленыя пытанні выкладчыка-славесніка студэнту неабходна будзе больш падрабязна і дэталёва азнаёміцца з біяграфічнымі данымі першаадкрывальніка мінерала або хімічнага элемента, выявіць веды не толькі ў галіне хіміі і мінералогіі, але і рэальна ацаніць месца і ролю пэўнага адкрыцця ў сістэме агульнанавуковых ведаў.

Этымалагізацыя хімічнага тэрміна запатрабуе выяўлення тыпалагічных сувязей аналізуемага слова ў словаўтваральнай структуры беларускай мовы, вызначэння ступені фанетычнай, графіка-арфаграфічнай і марфалагічнай адаптацыі і асвоенасці яго на сучасным этапе, ступені пашыранасці адпаведнага тэрміна ў даведніках энцыклапедычнага і лінгвістычнага характару, паўнаты раскрыцця семантыкі яго ў спецыяльных слоўніках, выкарыстання ў мове твораў розных жанраў і тэматычнай скіраванасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў: у 2 т. / А. М. Булыка. – Т. 2. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1999. – 736 с.
2. Манолов, К. Великие химики: у 2 т. / К. Манолов. – Т. 1. – М.: Наука, 1986. – 218 с.
3. Титце, Л. Препаративная органическая химия. Реакции и синтезы в практикуме органической химии и научно-исследовательской лаборатории: пер. с нем / Л.Титце, Т.Айхер. – М.: Мир, 1999. – 704 с.